

Na kraju knjige Glantz analizira dosadašnju historiografiju i izvore o njemačko-sovjetskom ratu. Dugi niz godina za zapadne povijesničare temeljni izvori o ratu na istočnoj bojišnici bili su njemački dokumenti. Osim dokumenata, američka vojska iskoristila je i zarobljene njemačke časnike da pišu o svojim iskustvima o ratu na istočnoj bojišnici. Od sovjetskih dokumenata mogli su se koristiti jedino oni koje su tijekom rata zarobili Nijemci. Zapadni povijesničari puno manje su koristili rezultate sovjetske historiografije, uglavnom zbog slabog poznavanja ruskog jezika i pretjerane ideologiziranosti sovjetskih radova. U razdoblju vladavine Hruščova od otprilike 1960. do 1963. godine objavljeni su neki radovi koji su bez političkih iskrivljavanja pisali o pojedinim događajima rata, ali takva praksa je uskoro zaustavljena, što je trajalo sve do početka Gorbačovljevih reformi i raspada SSSR-a. Tek od nedavno moguć je pristup mnogim zbornicima dokumenata, knjigama i časopisima koji su dugi niz godina kao tajni dokumenti mogli biti korišteni samo za internu upotrebu u Sovjetskoj armiji. Pa i u takvim radovima uglavnom su izbjegnuta pitanja sovjetskih poraza i osjetljiva politička pitanja. Tijekom 1980-ih više zapadnih povijesničara počelo se baviti sovjetskom vojskom, a od 1987. olakšan je i pristup ruskim arhivima. To konačno otvara mogućnost detaljnijih i širih istraživanja sovjetske vojske u Drugom svjetskom ratu.

Glantzova knjiga uglavnom potvrđuje dosadašnju ustaljenu sliku o njemačkom napadu koji je SSSR dočekaio nespremnim. Time je htio opovrgnuti teze Viktora Suvorova da su Nijemci preduhitrili sovjetski napad koji je trebao početi početkom srpnja 1941. Ipak, već su se javili i Glantzovi kritičari. Prebacuje mu se slabo poznavanje post-sovjetske ruske historiografije i nepoznavanje novih otkrića iz ruskih arhiva koji zbilja ukazuju (bez namjere da se opravda Hitler i njegova agresija) na Staljinove planove o napadu na Njemačku.

Nikica Barić

Jasenovac – žrtve rata prema podacima Statističkog zavoda Jugoslavije; Sarajevo-Zurich 1998. 1171. str.

Uvod

Koncentracijski logor Jasenovac nije dosada zbog općepoznatih političkih razloga u hrvatskoj historiografiji objektivno, sustavno i kritički istraživao. U dosadašnjim istraživanjima uglavnom se manipuliralo brojem stradalih žrtava u Jasenovcu, poglavito onima srpske nacionalnosti. Takve manipulacije su rađene prije svega zbog dnevno-političkih potreba kako bi se hrvatski narod prikazao kao genocidan i šovinistički, s kojim Srbi u Hrvatskoj ne mogu živjeti bez posebne zaštite, otvarajući time put dominaciji Srba u bivšoj SR Hrvatskoj.

Prema dosadašnjim spoznajama arhivsko gradivo o logoru Jasenovac uglavnom nije sačuvano. Sačuvani su tek pojedini spisi koje su Zapovjedništvo i uprava logora dostavljali raznim oblastima i organima vlasti NDH. O logoru Jasenovac ne postoje sustavna izvješća, nego pojedini predmetni spisi kao što su odluke o upućivanju u logor, boravku i stradanju te puštanju pojedinih zatočenika. Posebnu skupinu dokumenata predstavljaju iskazi bivših zatočenika logora Jasenovac kao i ustaških zapovjednika o logoru Jasenovac, dani prigodom saslušanja poslije završetka rata, uglavnom pred Zemaljskom komisijom za ratne zločine (ponajviše pred zemaljskim komisijama za Hrvatsku i BiH). Cjelokupno arhivsko gradivo razasuto je po našim i inozemnim arhivima, a najveći dio arhivske građe se nalazi u

Beogradu i još uvijek je na žalost nedostupno za hrvatske istraživače. Izjave dane pred Zemaljskom komisijom za ratne zločine okupatora i njegovih pomagača Hrvatske pohranjene su danas u Hrvatskom državnom arhivu, te su kao takve dostupne istraživačima. Pojedini zanimljivi dokumenti nalaze se u fondovima Okružnih sudova, Vojnih sudova Jugoslavenske armije (uglavnom je riječ o sudovima II. armije), te Vrhovnog suda NR Hrvatske i Javnog tužništva NRH. Ovi dokumenti se također danas nalaze pohranjeni u Hrvatskom državnom arhivu, na žalost, zasada su tek djelomično dostupni istraživačima. Treba napomenuti kako se može očekivati kako će u skoroj budućnosti ti fondovi biti u cijelosti dostupni. Određeni broj dokumenata mogao bi se naći i u fondovima MUP-a RH, koji su nedavno predani na pohranu Hrvatskom državnom arhivu. Riječ je, velikim dijelom, o istražnim materijalima i dosjeima, te elaboratima nastalim u okviru rada OZN-e, UDB-e, odnosno SUP-a SRH nakon 1945. godine, a neki materijali su nastajali čak i u razdoblju koje je neposredno prethodilo demokratskim promjenama 1990. godine. Na žalost, ti materijali su dobrim dijelom još uvijek nedostupni istraživačima, no i za njih se očekuje kako će u skoroj budućnosti biti otvoreni za javnost.

Savezni zavod Jugoslavije za statistiku još je 1964. godine obavio opsežan posao popisivanja svih osoba koje su tijekom Drugog svjetskog rata izgubile život na strani vojske NOB-e ili kao žrtve terora Nijemaca i njihovih saveznika. Rezultat toga posla bio je popis imena žrtava sastavljen po kotarevima, gradovima i selima bivše Jugoslavije. Međutim, ovaj iscrpni popis u čije je izvršenje bio uključen veliki napor ondašnjeg državno-administrativnog i političkog aparata nikada nije izašao u javnost. Razlog tome je vjerojatno činjenica da su se rezultati popisa pokazali razočaravajućima za pokretače i izvršioce popisa. Naime 1964. godine postavilo se pitanje ratnih reparacija koje je SR Njemačka bila dužna platiti socijalističkoj Jugoslaviji. S obzirom na činjenicu da njemačke vlasti nisu prihvaćale brojku od 1,7 milijuna ubijenih, poginulih, umrlih i nestalih građana Jugoslavije u razdoblju od 6. travnja 1941. godine do 15. svibnja 1945. godine, koje je bez ikakvih argumenata iznosila službena vlast komunističke Jugoslavije, Savezno izvršno vijeće (SIV) donijelo je odluku o provođenju popisa ratnih žrtava. Za pripremu i provođenje ove odluke bili su zaduženi savezni i republički zavodi za statistiku. Cilj popisa bio je evidentiranje svih žrtava koje su počinile njemačke nacističke i domaće kolaboracionističke postrojbe (četnici, ustaše). Sa kolikom se profesionalnom ozbiljnošću pristupilo pripremanju za izvršenje tog obimnog posla svjedoči i izdavanje brošure sa detaljnim uputama za provođenje popisa i prikupljanja svih podataka o žrtvama. Izvršioци popisa su nastojali upisati sve poznate podatke o žrtvama, kao npr. ime, prezime, ime oca, način, vrijeme i mjesto stradanja, nacionalna pripadnost.

Nakon višemjesečnog rada i napornog sakupljanja svih relevantnih podataka sa terena od sudionika tih događaja, uže rodbine žrtava, pa do prikupljanja podataka iz arhiva, muzeja i drugih institucija, u studenom 1964. godine završen je taj složen posao. Međutim, rezultati tog popisa bili su iznenađujući za naručitelje jer su rezultati popisa bili višestruko manji od onih kojima se dotada izlazilo u javnost. Prema popisu iz 1964. godine ukupan broj onih koji su izgubili život na području cijele Jugoslavije iznosio je "samo" 597. 323 žrtve. Tako je primjerice za područje Hrvatske utvrđeno 185. 327 ubijenih, poginulih, umrlih i nestalih. Nedugo nakon toga ustanovilo se da je ta brojka nepotpuna, pa je novotvrđena brojka za Hrvatsku iznosila 194.749 žrtava, što je prvotnu brojku uvećalo za oko 9.000 žrtava. Iz svega toga je vidljivo da su ti podaci bili znatno niži od očekivanja službenih vlasti kako za Hrvatsku tako i za područje cijele bivše Jugoslavije, iako su i one same vjerojatno predmnijevala da ukupna brojka neće biti u skladu sa njihovim očekivanjima. Takvoj pretpostavci doprinosi i činjenica da se tijekom 1964. godine u cjelokupnom relevantnom tisku bivše Jugoslavije, odnosno najuglednijim dnevnim i tjednim političkim tiskovinama (Vjesnik, Borba, Politika, NIN ...), o popisu i pripremanju za njegovo izvršenje ne objavljuju nikakve vijesti, štoviše o tome nema doslovno niti jednog retka. Konačni rezultati popisa bili su puno niži i od najpesimističnijih očekivanja državnog vrha, pa je popis odmah stopiran, i ne samo da nije nikada izašao u javnost, nego je napro-

tiv čuvan kao najstroža državna tajna. U tadašnjim visokim političkim krugovima rezultati popisa su se opravdavali njegovom nepotpunošću, željeći tako konačnu ionako ogromnu brojku približiti onoj poželjnoj od preko 1,7 milijuna gubitaka naroda i narodnosti Jugoslavije. Prethodne rezultate popisa sumirali su tadašnji republički statistički zavodi, a njihovo konačnu obradu i objedinjivanje izvršio je Savezni zavod za statistiku u Beogradu 1966. godine i umnožio ih u nepoznatom broju primjeraka.

Na temelju tog iscrpnog popisa objavljena je 1992. godine u samo nekoliko primjeraka lista koje je za internu upotrebu napravio Savezni zavod za statistiku SRJ u Beogradu, a čiji je izvorni naziv *Spisak žrtava rata 1941-1945 - Ustaški logor Jasenovac*. Kopiju, odnosno reprint tog kompjuterskog ispisa objavio je vlasnik i osnivač Bošnjačkog instituta u Švicarskoj Adil Zulfikarpašić. Okolnosti i način na koji je upravo Bošnjački institut došao u posjed ovog tajnog dokumenta ostaje nepoznat i podložan svakojakim tumačenjima i spekulacijama.

Knjiga koja sadrži taj popis obuhvaća 1171 stranicu velikog formata, s time što su mu dodane dvije stranice uvoda koji je pripremio Meho Visočak, te tablica sumarnog pregleda broja žrtava prema nacionalnoj pripadnosti stradalih u logorima Jasenovac i Stara Gradiška. Poslije sadržaja dan je popis žrtava stradalih u logorima Jasenovac i Stara Gradiška iz svih kotareva, gradova i sela bivše Jugoslavije poredani abecednim redom. Na dnu svake stranice ovog popisa masnim je slovima otisnuta napomena *spisak nije potpun*. Popis je poimeničan i prema navedenim popisnim pravilima trebao je obuhvaćati sve dostupne i relevantne podatke o žrtvama (ime, prezime, ime oca, vrijeme i način stradanja, nacionalna pripadnost...). Uz svako ime žrtve otisnut je sitnim slovima broj s više znamenaka za koji priređivač nigdje ne daje nikakvo objašnjenje. Za pretpostaviti je da je to kataloški broj komisije koja je vršila popis.

Međutim, za jasenovačke žrtve na puno mjesta nema niti jednog osobnog podatka što se najuočljivije može vidjeti u primjeru Roma-Cigana.

Prema tom popisu gledajući oznaku nacionalnosti stradalo je 1471 Roma, ali na mnogim mjestima nema o njima nikakvih osobnih podataka, nego se samo navodi godina ubojstva od ustaša u logoru Jasenovac (*npr. na stranici 44. u kotaru Bjelovar: Rom(x) 34, ubijen od ustaša 1941. godine u logoru Jasenovac*). Na sličan primjer nailazimo i u kotaru Vrbovec (*npr. str. 1070: Cigan (x) 1 ubijen od ustaša 1942. godine u logoru Jasenovac*). Dodatne nejasnoće o stvarnom ukupnom broju stradalih Roma u logoru Jasenovac izaziva i primjer Suhopolja u kotaru Virovitica gdje je popisano 97 "Oma" (*npr. na stranicama 1046/1047: Om(x) ubijen od ustaša 1942. godine u logoru Jasenovac*). Premda se vjerojatno i tu radi o Romima, oni očito nisu ubrojani u ovu nacionalnu skupinu, jer bi njihovim pribrajanjem ukupan broj stradalih Roma od 1471 bio znatno premašen. Jednako tako u nekim mjestima u Slavoniji i Srijemu kod Roma se kao nacionalnost označuje Hrvat, iako njihova prezimena upućuju na romsko, a ne hrvatsko porijeklo (*npr. Stevanović, Stefanović, Đurđević...*).

Problem mjenjanja nacionalne strukture žrtava nazočan je i kod osoba koje nose evidentno hrvatska imena i prezimena, pri čemu se njihova nacionalna pripadnost izostavlja, i tako se automatski prebacuju u skupnu nacionalno neidentificiranih čime se umanjuje ukupan broj žrtava hrvatske nacionalnosti. (*npr. na str. 988. za grad Varaždin: Horvat (Mijo) Anka, rođena 1905. godine, ubijena od ustaša 1941. godine u logoru Jasenovac*). Isto tako u mnogim hrvatskim selima i naseljima u Lici, Kordunu i na Baniji čija imena i prezimena žrtava, kao primjerice Jurkovići, Kovačići to potvrđuju, nije naveden, odnosno popisan niti jedan Hrvat (*npr. za kotar Duga Resa na str. 304. Jurković (Ivan) Stjepan rođen 1927. ubijen od ustaša 1942. godine u logoru Jasenovac*). Zanimljivo je s druge strane da su takvi propusti kod žrtava srpske nacionalnosti, slučajno ili ne, puno rjeđi.

Dodatnim nejasnoćama i sumnjama u moguće manipulacije doprinosi oznaka XX, bez imena i prezimena ili nekakvih drugih osobnih podataka o indentitetu žrtve kojom je

označeno ukupno 69 osoba u virovitičkom kotaru, (*npr. na str. 1049. XX (x) 28 ubijen od ustaša 1942. godine u logoru Jasenovac*). Takvim i sličnim oznakama osoba čije je postojanje i likvidaciju u logoru Jasenovac gotovo nemoguće dokazati broj žrtava logora se značajno umnožava.

Osim navedenih problema uočljiv je i problem tzv. interniraca, uglavnom Židova koji su dovedeni u logor Jasenovac i koji su uvršteni u popis jasenovačkih žrtava, iako je njihova likvidacija obavljena u nacističkim logorima širom Europe, a najčešće u logoru Auschwitz.

Kao što smo već napomenuli u predgovoru ove knjige, odnosno popisa dana je i tablica sumarnog pregleda žrtava stradalih u logorima Jasenovac i Stara Gradiška, prema nacionalnoj pripadnosti za područje cijele bivše Jugoslavije. Prema toj tablici u logorima Jasenovac i Stara Gradiška ukupno je stradalo 59.188 žrtava, a od toga: Srba 33.944, Židova (Jevreja) 9.044, Hrvata 6.546, Muslimana 949, Cigana (Roma) 1.471, Slovenaca 194, Crnogoraca 38, Makedonaca 7, Mađara 60, Nacionalno neidentificiranih 6.850, Ostalih 85.

Ostaje nejasnim zašto pored ove tablice ukupnog broja žrtava nisu sačinjene odnosno objavljene i tablice za svaku republiku i pokrajinu bivše Jugoslavije posebno.

Brojenjem žrtava i nacionalno ih određujući onako kako je učinjeno u ovom popi-su, dolazimo (uz mogućnost manjih pogrešaka, s obzirom da je brojenje vršeno najjednostavnijom, "ručnom" metodom) do slijedećih podataka o broju jasenovačkih žrtava za svaku republiku i pokrajinu bivše Jugoslavije:

HRVATSKA:

Ukupno:	34.175
Jasenovac:	27.813
Stara Gradiška:	6.362

Srbi:	17.027
Hrvati:	5.898
Židovi:	3.218
Cigani:	1.448
Muslimani:	8
Slovinci:	26
Crnogorci:	12
Mađari:	38
Nac. neid:	6.270
Ostali:	76

BOSNA I HERCEGOVINA:

Ukupno:	21.145
Jasenovac:	18.563
Stara Gradiška:	2.879

Srbi:	14.349
Hrvati:	477
Židovi:	5.417
Muslimani:	931
Slovinci:	12
Crnogorci:	2
Mađari:	17
Nac. neid:	238
Ostali:	3

SRBIJA:

Ukupno:	477
Jasenovac:	419
Stara Gradiška:	58
Srbi:	312
Hrvati:	22
Židovi:	117
Cigani:	3
Muslimani:	4
Slovinci:	1
Crnogorci:	1
Mađari:	2
Nac. neid:	15

KOSOVO:

Ukupno:	39
Jasenovac:	36
Stara Gradiška:	3
Srbi:	14
Hrvati:	3
Židovi:	3
Cigani:	3
Nac. neid:	16

VOJVODINA:

Ukupno:	2.814
Jasenovac:	2.570
Stara Gradiška:	244
Srbi:	2141
Hrvati:	82
Židovi:	261
Cigani:	17
Mađari:	3
Makedonci:	2
Slovinci:	1
Nac. neid:	303
Ostali:	4

CRNA GORA:

Ukupno:	128
Jasenovac:	119
Stara Gradiška:	9
Srbi:	80
Hrvati :	12
Židovi:	3
Muslimani:	6
Crnogorci:	20
Nac. neid:	7

SLOVENIJA:

Ukupno:	242
Jasenovac:	214
Stara Gradiška:	28
Srbi:	17
Hrvati:	49
Židovi:	20
Slovinci:	154
Makedonci:	1
Ostali:	1

MAKEDONIJA:

Ukupno:	18
Jasenovac	14
Stara Gradiška:	4
Srbi:	4
Hrvati:	3
Židovi:	5
Makedonci:	4
Nac. neid.	1
Ostali:	1

Prema ovom popisu u samom logoru Jasenovac ukupno je stradalo 49. 602 žrtava, od toga prema nacionalnoj pripadnosti:

Hrvata:	5.900
Srba:	26.170
Židova:	8.121
Muslimana:	789
Cigana:	1.471
Slovenaca:	174
Crnogoraca:	35
Makedonaca:	7
Mađara:	59
Nac. neid.	6.792
Ostali:	84

U logoru Stara Gradiška stradalo je ukupno 9.586 žrtava, od toga prema nacionalnoj pripadnosti:

Hrvata:	646
Srba:	7.774
Židova:	923
Slovenaca:	20
Crnogoraca:	3
Mađara:	1
Nac. neid.	58
Ostali:	1

Ova publikacija o jasenovačkim žrtvama, čije je objavljivanje u Hrvatskoj već izazvalo veliko zanimanje javnosti i proturječne reakcije i nagađanja kako je do tog tajnovitog spisa došao baš Bošnjački institut Adila Zulfikarpašića i zbog čega se on objavljuje baš u ovom trenutku. U svemu tome zasigurno ima i određenih političkih spekulacija na koje se ovom prilikom ne bi trebalo osvrnati, niti u njih ulaziti.

Uzimajući u obzir sve nepravilnosti, nedostatke i manjkavosti, namjerne ili nenamjerne, možemo utvrditi da ova publikacija, ipak značajno doprinosi približavanju stvarnom broju žrtava i rušenju polustoljetnog srpskog mita o 700 tisuća samo jasenovačkih žrtava koji su stvarali dr. Milan Bulajić i drugi srpski znanstvenici, prema kojima bi logor Jasenovac sa tolikim brojem žrtava bio drugi nacistički logor u Europi.

Značaj publikacije Bošnjačkog instituta svakako je i u tome što će doprinjeti da se u podrobniju analizu indentificiranja Jasenovca još aktivnije uključe povijesničari, demografi kao i znanstvenici drugih struka i zanimanja.

Davor Kovačić